

Variabilita českých frazémů v úzu¹

Tomáš Jelínek (Praha) – Marie Kopřivová (Praha) –
Vladimír Petkevič (Praha) – Hana Skoumalová (Praha)

VARIABILITY OF CZECH PHRASEME USAGE

The paper addresses the variability of Czech phrasemes, i.e. semantically non-compositional multiword units, in current use represented by corpora, the variability being the result of linguistic creativity on the part of text authors. It also asks what, in fact, identifies a phraseme. A basic, original phraseme has a certain meaning that cannot be inferred from the meaning of its components, and if it is modified, made more topical and up-to-date, either the original meaning is entirely or partially preserved, or the modified phraseme acquires a totally new meaning. Some phrasemes allow for multiple modifications, while others are more rigid. The article examines different types of lexical/syntactic/morphological/semantic alteration of basic phrasemes. In addition to lexical variations, the focus is mainly on syntactic and morphological changes, and on the question as to whether the chosen syntactic means of expressing semantic shifts have an impact on the potential for a creative treatment of the phraseme. In order to identify the variants of a phraseme with the phraseme itself, we introduce the term *phraseme nucleus* and outline a partial solution to the phraseme variability problem — designing a lexical database of multiword units (including phrasemes) containing entries sufficiently flexible to at least partially capture the variability of phrasemes.

KEYWORDS

phraseme variability, language creativity, modification, phraseme nucleus, corpora, phraseme lexical database

KLÍČOVÁ SLOVA

variabilita frazémů, jazyková kreativita, modifikace, jádro frazému, jazykové korpusy, lexikální databáze frazémů

1. ÚVOD

Článek se zaměřuje na zmapování variability českých frazémů. Tato variabilita je ověřována na korpusových datech a bude zachycena v připravované lexikální databázi víceslovných jednotek, jež by měla umožnit rozpoznávat a vyhledávat tyto jednotky včetně frazémů a jejich variantních podob v korpusech.

V úvodním oddílu představujeme současný teoretický pohled na variabilitu frazeologie. V oddílu druhém uvádíme dvě případové studie frazémů a jejich rozmanitých lexikálních, syntaktických a sémantických modifikací. Předvádíme na nich, jak kreativně mluvčí či pisatelé zacházejí se standardní podobou frazémů. Ve třetím oddílu obecněji pojednáváme o variabilitě frazémů na základě korpusových dokla-

¹ Tento článek vznikl při realizaci projektu Mezi slovníkem a gramatikou (GAČR 16-07473S) financovaného Grantovou agenturou České republiky.

OPEN ACCESS

dů,² věnujeme se variabilitě frazémů na různých jazykových rovinách: morfologické (odst. 3.1), lexikální (3.2) a syntaktické (3.3), a zmíníme se i o sémantických variacích (3.4). V odst. 3.5 uvádíme složitější případy kreativního zacházení s frazémy včetně kombinace frazémů a tzv. „antipřísloví“. V oddílu čtvrtém aspoň nastíníme, jak nacházet modifikované frazémy v textech českých korpusů, a stručně popíšeme počítačovou lexikální databázi víceslovných jednotek (včetně frazémů) a obsah jejich hesel se zaměřením na variabilitu frazémů a na vyhledávání frazémů a jejich variant v korpusech. V závěru (oddíl 5) shrneme hlavní body příspěvku.

1.1 VARIANTNOST VE FRAZELOGII

Jako jedna z vlastností frazémů se často uvádí ustálenost a s ní související reprodukovatelnost, tedy schopnost opakovaného použití frazému ve shodném významu (např. Mlacek, 1984; Janovec, 2008; Čermák, 2007). Vzhledem k tomu, že význam frazémů nelze odvodit z významu jeho jednotlivých složek, hraje u frazémů důležitou roli forma. Některé frazémy ji mají tak pevně danou, že ji nelze žádným způsobem pozměnit (např. *křížem krážem*). Na druhé straně tohoto spektra však stojí frazémy, které tvoří pouze strukturní předpoklady pro idiomatické užití (např. *hlava nehlava*). Mnohé výzkumy jak korpusové (např. Moon(ová), 2007), tak např. sociolingvistické (např. Schindler, 1996) ukazují, že ustálenost formy není rigorózní a že některé idiomy se užívají v různých obměnách, jež mohou mít velmi rozmanité podoby.

1.1.1 INVARIANT, VARIANTY A JÁDRO

Frazém by měl být například ve slovníku uveden ve své základní podobě, tedy jako invariant. V ideálním případě by měl být invariant prototypickou a nejčastěji užívanou podobou (srov. Blatná, 2001). Už ve slovníku bývají uváděny i varianty. Ty mohou být morfologické, syntaktické a lexikální. Nejvíce jich v češtině najdeme u slovesných frazémů (srov. Čermák et al., 2009, vol. 3), v nichž je možné alternovat slovesný komponent: časté jsou vidové dvojice (např. *hodit/házet flintu do žita*), synonyma (např. *zdvihnout/přijmout hozenou rukavici*). Frazém může být ale též doplňován a rozšiřován (*mít s někým (hotově/učiněně) peklo*), může se jednat o stylové varianty (*zamést/zahladit za sebou / po sobě stopy*) či varianty regionální (*dostat přes hubu/papulu*) a další. Pro všechny frazémy platí, že je nemůžeme rozšiřovat libovolně, ani jejich komponenty nemůžeme jakkoli zaměňovat synonymy (např. spojení *věnovat pozornost* nemůžeme zaměnit spojením *dát pozornost*).

Nejmenší část, která nám umožňuje rozpoznat všechny varianty frazému a aktivovat jeho význam v daném kontextu, označujeme jako jádro frazému. Může být tvořeno kombinací minimálně dvou lexikálních prvků, z nichž jeden může být hodně proměnlivý, nebo strukturou, jejíž lexikální obsazení má určitá omezení.

2 Veškeré příklady frazémů pocházejí z korpusu SYN v6 současné psané češtiny o velikosti 5 mld. slov (srov. Křen et al., 2017).

1.1.2 TRANSFORMACE

Dalším případem variace jsou transformace, to znamená užívání téhož frazému jako frazému jiného typu (Čermák, 2007), např. *hrát si jako kočka s myší* → *hra na kočku a na myš*. Tento přechod k jinému typu, v uvedeném příkladu od verbálního frazému k jeho nominalizaci, s sebou někdy může nést i jistý významový posun (srov. též Hnátková et al., 2017).

1.1.3 MODIFIKACE

Třetí typ variace se někdy označuje jako aktualizace (Junková, 2003), užívá se zejména v publicistice a označuje užití frazému doplněného nebo pozměněného tak, aby reagoval na aktuální dění (*Zapomene se po něm opravdu na čtvrtníčkovský nápis „Lepší Brabec v hrsti nežli Pelta na střeše“?*). My zde budeme užívat poněkud širšího termínu modifikace, který je podrobněji popsán v článku Omazíc (2008). Modifikace mohou vznikat jako záměrné záměny a posuny, nebo omylem tak, že autor užije frazému nepřesně (například *zmizet jako pára nad hrncem* → *rozplynout se jako pára nad vodou*). V textu není snadné tyto dvě možnosti odlišit, a tak pro nás nebude jejich rozlišení relevantní.

Pro identifikaci modifikace frazému v textu je důležitá znalost původního idiomu, rozpoznání, že jde o jeho modifikaci, rozpoznání autorova komunikačního záměru a porozumění modifikaci (Omazíc, 2008, s. 77). V korpusových textech lze sledovat, jak se tyto modifikace vytvářejí. K jejich identifikaci je třeba, aby byly zachovány určité formální prvky (jádro frazému), které je možné spojit s původním frazémem. Jakým způsobem k tomu dochází, ukážeme na příkladech uvedených níže. Pokusíme se zmapovat co největší počet typů variantnosti v korpusových textech a následně ukázat, jak by se daly zachytit v heslech připravované lexikální databáze víceslovných jednotek včetně frazémů jako jejich podtřídy.

1.1.4 VARIANTNOST VE SLOVNÍKU ČESKÉ FRAZELOGIE A IDIOMATIKY

Účelem zachycení variantnosti ve slovníku je uživatele informovat o běžném, ustáleném úzu. Proto jsou v hesle zaznamenávány takové varianty, které jsou považovány za ustálené. Přesto Čermák uvádí u slovesných idiomů poměrně vysokou variantnost: na 10 frazémů připadá 2,45 varianty (Čermák et al., 2009, vol. 3, s. 1228). Teoreticky rozlišuje mezi variantami syntagmatickými a paradigmatickými. K syntagmatickým patří možnost přidat či vynechat určitý komponent frazému, např. *dělat něco (jen) na oko*, možnost změnit slovosled, např. *vylít s vaničkou i dítě* — *vylít dítě i s vaničkou*, a možnost změnit valenci, např. *sklízet s něčím / za něco vavříny*. Paradigmatické varianty zahrnují synonymní výrazy, morfologické a regionální varianty, např. *dostat něco na stříbrném tácu/podnosu/podnose*. Podle stejného kritéria se zařazují také transformace.

Pro vyhledávání v korpusu je však třeba počítat s mnohem větší variantností, proto i v databázi bude její zachycení podrobnější. Častým případem v textech je uvádění pouze části frazému. Takové případy označujeme jako fragmenty (viz níže).

2. DVĚ PŘÍPADOVÉ STUDIE

V dnešní době, kdy jsou k dispozici rozsáhlé korpusy současné češtiny, lze velmi dobře sledovat nejen například frekvenci daných frazémů v současném jazyce, ale i jejich pozměňování doprovázené větším či menším sémantickým/lexikálním posunem od základního, východiskového frazému, přičemž tento posun/modifikace se někdy projevuje i v syntaxi. Otázkou ovšem je, co je to základní frazém jakožto invariant, tj. obvyklá podoba frazému, či vztažný bod, k němuž se vztahují takové modifikace/posuny, a co vlastně daný frazém identifikuje. Vyjdeme ze dvou frazémů, u nichž se pokusíme stanovit jejich hlavní součásti a nejrůznější obměny:

- (1) *Táhnout se jako červená nit.*
- (2) *Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá.*

2.1 FRAZÉM TÁHNOUT SE JAKO ČERVENÁ NIT

Některé frazémy — a obecně víceslovné jednotky — se často používají v různých variacích více či méně vzdálených od původního tvaru. Na příkladu frazému (*táhnout se*) jako červená nit si můžeme ukázat, jak se taková variabilita projevuje, jak ji můžeme zachytit v lingvistickém popisu a co již podrobně popsat nedokážeme.

2.1.1 PŮVOD FRAZÉMU

Frazém (*táhnout se*) jako červená nit se v evropské literatuře a potažmo v jazykovém úzu objevuje poprvé v knize Spříznění volbou J. W. von Goetha,³ kde autor nejprve představuje fyzický objekt, který pro jeho přirovnání slouží (červená nit propletená lanovím), a potom jej metaforicky užívá pro abstraktní vyjádření (*Otýliiným deníkem se táhne nit náklonnosti a oddanosti*). Pokud se taková nejprve autorská metafora dostane do všeobecného povědomí, jako se to stalo v tomto případě, stává se z ní frazém. Ten označuje motiv, který je spojovacím článkem nějakého příběhu, historie, literárního díla, obecněji časové posloupnosti událostí.

V psané literatuře se toto přirovnání používá relativně často (v typickém znění cca 1000 výskytů v korpusu SYN v6), ponejvíce v nezměněném tvaru, objevuje se také mnoho různých variací lexikálních a syntaktických, a rovněž sémantika frazému, kterou lze sledovat na kontextu, v němž je použit, se v některých případech značně odchyluje od významu původní metaforu.

3 „Wir hören von einer besondern Einrichtung bei der englischen Marine. Sämtliche Tauwerke der königlichen Flotte, vom stärksten bis zum schwächsten, sind dergestalt gesponnen, dass **ein roter Faden** durch das Ganze **durchgeht**, den man nicht herauswinden kann, ohne alles aufzulösen, und woran auch die kleinsten Stücke kenntlich sind, dass sie der Krone gehören.

Ebenso **zieht** sich durch Ottiliens Tagebuch **ein Faden** der Neigung und Anhänglichkeit, der alles verbindet und das Ganze bezeichnet.“ (J. W. von Goethe, Wahlverwandtschaft, Teil 2, Kapitel 2)

2.1.2 LEXIKÁLNÍ VARIACE

Nejvíce se vyskytující obměnou frazému jsou varianty lexikální, kdy je jedno či více slov z původního přirovnání nahrazeno jiným. Takové náhrady jsou samozřejmě omezené, nelze libovolně nahradit všechna slova ve frazému a považovat spojení slov za týž frazém. U jednotlivých slov tohoto ustáleného spojení je variabilita přípustná v různé míře.

Nejčastější lexikální záměnou je záměna adjektiva *červený*. Adjektivum bývá nejčastěji nahrazeno jiným adjektivem označujícím barvu: *rudý*, *zlatý* (často s pozitivní konotací), *stříbrný*, *černý* (s negativní konotací), *bílý*, *barevný* aj.:

- (3) *Násilí se jejím životem **táhne jako černá nit**.*
- (4) *Není divu, že se celým bruselským jednáním **jako zelená nit táhla** diskuse, jak lépe využít suroviny a materiály.*

Objevují se také adjektiva, jejichž jedinou funkcí je zdůraznit metaforické užití výrazu (*pomyslný*, *přísllovečný*), popř. verbalizující význam metafory (*spojující*, *spojovací*, *ústřední*):

- (5) *Celou kariérou sportovce se to **táhne jako ta příslovečná nit**.*
- (6) *Debaty na téma individualit, seberealizace, tolerance a pravé lásky se tu **vedou jako spojující nit** aktuálních problémů dnešních žen.*

Autoři někdy také nahrazují původní slovo *červený* adjektivy, která dále rozvíjejí původní metaforu niti (*spodní*, *vodící*, *napnutá*, *pevná* aj.):

- (7) *Ve dvou podlažích se její tvorba **vine jak dobře navlečená nit**, která energicky proráží nepoddajný materiál.*

Zvláštním případem je významové propojení přirovnání pocházejícího z dob romantismu s motivem z řecké báje: záměna slova *červená* za přívlastňovací adjektivum *Ariadnina*:

- (8) *Právě téma syna — malého Larryho — se **táhne** celým příběhem **jako Ariadnina nit**.*

Řidčeji se objevují i jiná adjektiva (ponejvíce kontextově zapojené aktualizace), najdeme i případy zcela bez adjektiva a někdy se místo shodného přívlastku používá přívlastek neshodný, viz také dále syntaktické variace (2.1.3):

- (9) *První zmínky o tomto královském koření pocházejí už ze 4. století před naším letopočtem a od té doby **se jako pálivá nit vine** staletími. (Kontextová aktualizace: adjektivum *pálivý* odkazuje k pepři, o němž mluví předchozí věta.)*
- (10) *Životem slavného filmového milovníka odpočívajícího v nenápadném hrobě **se vine jako nit** tajemství jeho dcery Jany.*

Výrazně méně často se u zkoumaného víceslovného výrazu nahrazuje sloveso *táhnout se* (919 výskytů se spojením *jako* + adjektivum + *nit* v korpusu SYN v6) slovesem jiným. Nejčastěji je to sloveso *vinout se* (286), další tři slovesa jsou zastoupena méně: *prolínat se* (56), *procházet* (41), *proplétat se* (36). Zřídka se v přirovnání používají i další slovesa: *vést*, *linout se*, *provázet*, *vléci*, *propojovat* aj.:

- (11) Připomnělo mi to puritánskou tradici, jež **se podnes vleče** mou širší rodinou **jako neodbytná nit**.
- (12) Problém neplatičů... Celou dobu mého starostování **provázel jako červená nit**.

Používá-li mluvčí nějakou variantu syntaktické struktury (viz dále), zhusta také použije jiné sloveso než ta, která se používají nejčastěji.

Výrazně omezenější je variabilita substantiva *nit* — zaměřuje se jen velmi zřídka, a to slovy významově blízkými. V korpusu SYN v6 se například ve větě se slovesy *táhnout se* / *vinout se* / *prolínat se* po spojce *jako* a adjektivu *červený* vyskytuje slovo *nit* 1028krát, ostatní varianty mnohonásobně řidčeji: *nitka* 5, *linka* 5, *linie* 2, *stuha* 2, *vlna* 1:

- (13) **Jako červená stuha se** pětiletím vlády komise **vinula** jednání Katarského kola (kola z Dauhá) Světové obchodní organizace (WTO).
- (14) Spolupráce s Francií **se táhne jako červená linka** mým celým životem.

Slovo *nit* tedy můžeme v kombinaci s dalším proměnlivým komponentem (adjektivem, srovnávacím výrazem *jako*, slovesem) považovat za součást lexikálního jádra této víceslovné jednotky. Lze najít i slovní spojení s větší lexikální odlišností, která bychom přesto přiřadili k témuž frazému kvůli významu a syntaktické struktuře (viz 15 a 16), nicméně tyto případy považujeme za hraniční. Naopak příklad (17) je přes podobnou syntaktickou strukturu a velmi podobné lexikální obsazení už jednoznačně jiným víceslovným výrazem s odlišným významem.

- (15) Zranění **jako černý mrak se táhnou** kariérou obránce Petra Gabriela.
- (16) Od počátku **se jako zlatá žíla až do konce táhne** Grigorijův vášnivý vztah k ženě jeho souseda, Axinje-Ksjuše.
- (17) Budoucnost **se před ním vine jako červený koberec**.

2.1.3 SYNTAKTICKÉ VARIACE

Základní syntaktickou strukturou zkoumaného přirovnání je:

Subjekt (motiv) *se táhne/vine Lokací* (děj, příběh) *jako červená nit*.

Tato syntaktická struktura je poměrně často obměňována (přibližně na dva výskyty základní struktury připadá v korpusu SYN v6 jeden výskyt obměněné syntaktické struktury). Mění-li se syntaktická struktura tohoto víceslovného výrazu, většinou se zachovává lexikální obsazení jádra frazému (*červená nit*).

Obměny struktury spočívají nejčastěji ve změně syntaktické funkce spojení *červená nit*, které bez spojky *jako* nabývá funkce podmětu, předmětu nebo jmenné části verbonominálního přísudku, přičemž tyto tři funkce jsou zhruba stejně časté (celkem tvoří cca 30 % výskytů základního tvaru frazému).

Je-li zkoumaný výraz podmětem věty, nejčastěji se pojí s přísudkem vyjádřeným stejnými slovesy jako v přirovnání, tedy *táhnout se*, *vinout se* a *prolínat se*, zřídka se objevuje sloveso *být* nebo jiná slovesa, například *začínat* (18). Najdeme i výraz *červená nit*, který má roli podmětu u slovesa v trpném rodě (19), u trpného rodu se toto spojení používá i jako vyjádření činitele děje (20).

- (18) *A pak — již tehdy začíná červená nit fyzického utrpení, která se táhla celým jeho životem: bolavé rameno.*
- (19) *Produkce a šíření banalit je ovšem teprve plodem posledního století, ač by se zmíněná červená nit dala zřetelně sledovat už od barokních kramářských tisků.*
- (20) *Výsledkem, a historie je protkána touto červenou nití, je posléze nejen ztráta svobody, ale i ztráta vytouženého bezpečí.*

Spojení *červená nit* ve funkci předmětu (ponejvíce v bezpředložkovém akuzativu) rozvíjí rozmanitější slovesa: *tvořit*, *představovat*, *najít*, *ztratit*, *vidět*, *sledovat*, *odvíjet se* aj. Jen výjimečně se toto spojení objevuje v této funkci v nepřímých či předložkových pádech (22).

- (21) *Expozice prostě postrádá imaginární červenou nit, která by se táhla všemi deseti výstavními prostory.*
- (22) *Mluvila o červené niti, jež nás provází celým životem a které bychom měli věnovat pozornost.*

Jako jmenná část predikátu se sponou *být se* výraz *červená nit* vyskytuje jak v nominativu, tak v instrumentálu, přičemž častější je instrumentál:

- (23) *Ale co písničky spojuje, je opravdu červená nit pravdy o životě, o lásce a o hudbě.*
- (24) *Přes všechny smutné stránky osudu obou velikánů je červenou nití jejich korespondence naděje, že tohle přece nemůže být navždy.*

U všech tří výše jmenovaných častých syntaktických variant se vyskytují další modifikace, mezi nejvýznamnější patří rozvití substantiva *nit* neshodným přívlastkem nebo vztažnou větou. Neshodný přívlastek, který může buď přímo nahradit adjektivum *červený*, nebo je jen doplnit, blíže určuje spojující motiv vyjádřený metaforou *nit*. Genitivním přívlastkem bylo rozvito slovo *nit* už v původním použití frazému v citovaném Goethově díle *Spříznění volbou*. Je-li ale narušena i obvyklá syntaktická struktura tak jako v příkladu (27), kdy se ve větě nevyskytuje lokace v instrumentálu (tedy *kudy se táhne/vine nit*), narážíme již na hranice, za kterými už nejde o týž frazém:

- (25) *Uměním devatenáctého a dvacátého století se vine nit sadismu.*

- (26) Přitom se všemi díly vine **tajemná nit případu** zavražděné kriminalistky Hany Wágnerové, kvůli kterému detektiv Kuneš do Krušných hor vlastně přijel.
- (27) Za dominantní obsahovou linií výstavy se proto vine neméně důležitá **spodní nit průzkumu** nejruznějších fotografických projevů.

Druhou sekundární modifikací syntaktické struktury je rozvíjení substantiva *nit* vztahovou větou. V této vedlejší větě se pak často nachází jak lokace v instrumentálu (obvykle nějaký příběh, šíře jakékoli prvky, jež spojuje jeden motiv), tak slovesa typická pro tento frazém (*táhnout se, vinout se, spojovat*).

- (28) Myslím, že začínám chápat onu **červenou nit**, která **spojuje** všechny vaše výklady, jež jsou tak vzdálené tomu, co nás učili v katechismu.
- (29) Zkreslování historie, lež a násilí jsou **červenou nití**, která **se táhne** dějinami všech komunistických stran, a to bez výjimky.

Méně častou, ale přesto významnou syntaktickou modifikací frazému je nahrazení slovesa deverbativním adjektivem (30). Zřídka se spojení *červená nit* používá i jako genitivní přívlástek deverbativního substantiva (31).

- (30) Taková **červená nit táhnoucí se** stížnostmi a těmi, co si myslím, že jsou oprávněné, je špatná komunikace.
- (31) Není divu, že Acemoglu a Robinson byli za **nalezení červené nitě**, která se vine zdánlivě vcelku neuchopitelnými dějinami, po zásluze odměněni.

Význam frazému výrazněji ovlivňuje syntaktická modifikace, kdy je typická lokace v instrumentálu (**kudy se táhne červená nit**) nahrazena místním určením s předložkou za (**za kým se táhne červená nit**). Ve větě se tak nemluví přímo o nějakém příběhu, jehož jednotlivé události spojuje motiv vyjádřený červenou nití, nýbrž o osobě, s níž je (typicky negativní) motiv spojen:

- (32) Za Mrázkem **se táhla jako červená nit** jeho kriminální minulost, takže po roce 2000 se snažil ovlivňovat politiky a bankéře raději nepřimo.
- (33) Za obráncem Miloslavem Pennerem **se táhne neúspěch jako červená nit**.

Možných a v korpusu doložených syntaktických modifikací frazému je více, na podrobný rozbor tu však není prostor, uvádíme jen dva další příklady konstrukcí, jež jsme do výčtu syntaktických modifikací nezařadili: *červená nit* rozvíjí číslovku (34) a podmětem větou s přirovnáním *jako červená nit* je vedlejší věta obsahová (35):

- (34) Ostatně situace v Polsku bude tvořit jednu z **červených nití** celé konference.
- (35) Tímhle povídáním **se stále line jako červená nit**, že trénujeme málo a že máme sami na sebe malé nároky.

Spojí-li se obměna typické syntaktické struktury s variabilitou lexikální, popř. je-li syntaktická struktura zcela přetvořena, musíme již nalezené spojení považovat za

odlišný frazém (nebo vůbec nejde o frazém). Nelze totiž všechny případy užití metafory *nit* spojující jakékoli (abstraktní) objekty považovat za varianty frazému *táhnout se jako červená nit*. Různých více či méně ustálených slovních spojení se slovem *nit* je v češtině mnoho, namátkou *přetrhnout/ztratit nit rozhovoru*, *spřádat/přetrhnout nit života/osudu*, *navlékat něco na nit*, *navázat na (nějakou) nit*. Níže uvedené příklady již za zkoumaný frazém nepokládáme:

- (36) *Přinášíme jeden případ, ve kterém současnost s minulostí pojí **černá nit** strachu a zoufalství.*
 (37) *Odtud se také vine **nit kritiky**, že aféru rozdmýchávají hlavně republikáni, kteří nemají proti Clintonovi jinou zásadní municí.*

2.1.4 SÉMANTICKÁ VARIACE

S lexikální a syntaktickou variabilitou se úzce pojí — jak bylo řečeno výše — i variabilita sémantická. Nicméně frazém může být použit i bez lexikální či sémantické obměny v jiném významu, než je jeho typické použití: motiv, který spojuje nějaký sled událostí (životní příběh). Za sémantickou odchylku od typického použití považujeme tedy například případy, kdy spojované prvky časový rozměr nemají:

- (38) *Nechuť k sudetským Němcům a k diskusi o poválečných událostech není žádnou výsadou komunistů, ale **táhne se jako červená nit** napříč prakticky všemi politickými stranami.*
 (39) *A právě odpor k tomuto záměru **se táhne jako červená nit** většinou námitek proti novému územnímu plánu.*

2.1.5 SHRUTÍ POZNATKŮ O FRAZÉMU

Korpusový výzkum frazému *táhnout se jako červená nit* ukazuje, že frazém je velmi variabilní na lexikální i syntaktické rovině, přičemž některé části frazému se obměňují výrazně častěji než jiné: adjektivum *červený* se dá nahradit téměř libovolně (při zachování ostatních prvků), substantivum *nit* zůstává téměř vždy zachováno; syntaktická funkce jmenné skupiny *červená nit* je proměnlivá, ale většinou se zachovává vyjádření lokace v instrumentálu (kudy prochází spojující motiv). Při syntaktických obměnách se význam frazému více či méně mění, může se však měnit i v závislosti na kontextu, i když frazém zůstane v základním tvaru. Sémantické změny je obtížné postihnout.

2.2 FRAZÉM VRÁNA K VRÁNĚ SEDÁ, ROVNÝ ROVNÉHO SI HLEDÁ

Tento frazém je příslovím, jež významově metaforicky a formálně rýmem vyjadřuje příbuznost, podobnost či seskupování nějakých entit, konkrétněji, že lidé podobného založení k sobě mají blízko, že se vzájemně přitahují. Jádrem frazému je syntaktický a morfologický vzorec spolu s dvěma dvojicemi opakujících se lexémů a fixními slovesnými tvary, popř. lexémy:

lexém1_Subst.Nsg „k“ lexém1_Subst.Dsg *sedá*, lexém2_Adj.Nsg lexém2_Adj.Asg *si hledá*.

popřípadě

lexém1_Subst.Nsg „k“ lexém1_Subst.Dsg *sedá*, lexém2_Subst.Nsg lexém2_Subst.Asg *si hledá*.

Frazém se nejčastěji vyskytuje ve své kanonické struktuře, tj. se základním lexikálním obsazením (31 výskytů v korpusu SYN v6), jeho ústřední část *vrána k vráně sedá* (případně bez slovesa *sedá*) bez následujícího paralelismu *rovný rovného si hledá* se v něm vyskytuje 192krát. Toto zkrácení je také nejčastější modifikací výchozího frazému:

- (40) *No, ale dává to smysl. Vrána k vráně sedá, znáš to.*
- (41) *Že prostě vrána k vráně — nakonec vždycky — sedá.*
- (42) *Vrána k vráně sedá do čapího hnízda.*

Druhá část *rovný rovného si hledá* se vyskytuje celkem 65krát, samostatně například:

- (43) *Stará pravda říká, že rovný rovného si hledá.*

2.2.1 PŮVOD FRAZÉMU

Čermák ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky (SČFI) (Čermák et al., 2009, vol. 4, s. 977) cituje původní latinskou podobu *Pares autem — vetere proverbio — cum paribus maxime congregantur* (rovní s rovnými — podle starého přísloví — se velmi často sdružují) uvedený v Cicero (1975, vol. 3, s. 7). Čelakovský (1852, s. 38) má *Vrána vedlé vrány sedá, jeden druhému roveň hledá* spolu s poznámkou, že latinsky je to *Graculus graculo assidet* a německy *Eine Rabe sitzt gern bei der andern*.

2.2.2 ČÁSTEČNÉ LEXIKÁLNÍ VARIACE

Frazém je zajímavý tím, že umožňuje neomezené množství lexikálních variací, jež ovšem mají dost pevnou syntaktickou strukturu (srov. níže 2.2.3). Z hlediska lexikálního obsazení obsahují obě paralelní části vždy dvojici týchž lexémů ve spojení s lexémy *sedat* a *hledat*. Poměrně časté jsou lexikální obměny, při nichž se nahrazuje paralelní struktura *rovný rovného (+ si hledá)* strukturou Adj.Nsg Adj.Acc nebo Subst.Nsg Subst.Acc:

- (44) *Vrána k vráně sedá, kontroverzní kontroverzního si hledá.*
- (45) *To podle hesla vrána k vráně sedá, stejný stejného si hledá.*
- (46) *Není se konečně čemu divit, vrána k vráně sedá, soudruh soudruha si hledá.*

Případně se oba jmenné lexémy liší:

(47) *Vrána k vráně sedá, člověk stejného si hledá.*

ale význam je víceméně synonymní se standardní variantou: **člověk člověka si hledá.**

Druhá, paralelní struktura může být ovšem také nahrazena formálně zcela odlišnou klauzí, mající však podobný význam:

(48) *Nicméně vrána k vráně sedá a oranžová nemá k červené příliš daleko.*

(49) *Vrána k vráně sedá a protivy se přitahují.*

Někdy se při modifikaci frazému využívá rýmů nebo paronymie:

(50) *Je to o koktavé dívce a v podtitulku potom je — aneb neboli **Fráňa k vráně sedá.***

2.2.3 ÚPLNÉ LEXIKÁLNÍ OBMĚNY

Při kreativním zacházení s frazémem se může obměňovat i základní konstrukce *vrána k vráně*, která je tak jen zdánlivě lexikálním jádrem frazému, přičemž druhá část *rovný rovného si hledá* může, ale nemusí být zachována: může být lexikálně modifikována, nebo schází. Ukazuje se, že jádrem frazému je v první (ale i ve druhé) části frazému spíše morfologická a syntaktická struktura:

Subst.Nsg „k“ Subst.Dsg

přičemž slovesný tvar *sedá* bývá téměř vždy přítomen:

(51) *Hvězda k hvězdě sedá, rovný rovného si hledá.*

(52) *Darebák k darebákovi sedá, politik politika hledá.*

(53) *Ze všeho nejvíce, vejr k vejrovi sedá, pane, protože chytrý chytrého si hledá.*

(54) *Není to ten stát, kde se každoročně konají pochody SS? Holt fašista k fašistovi sedá!*

Jak vidíme, lexikální obsazení — až na slovesné lexémy *sedat* a *hledat* — je velmi rozmanité, syntaktická struktura a morfologické vlastnosti zúčastněných slov zato spíše pevné.

2.2.4 MORFOLOGICKÉ OBMĚNY

U tohoto frazému lze dost výjimečně narazit na tuto morfologickou variaci: sloveso *sedat/sednout* není v přítomnosti, nýbrž v minulém čase:

(55) *Tak si nakonec vrána k vráně sedla.*

(56) *Ve vztahu Mahlerových si prostě sedla vrána k vráně, aby tak stvořili manželství v podobě, v níž se hojně vyskytuje dodnes — jako boj dvou egoismů.*

2.2.5 SYNTAKTICKÉ OBMĚNY

Slovosled. Frazém se může vyskytovat v nečetných slovosledných obměnách, motivovaných aktuálním členěním nebo stylisticky. Například v příkladu (56) výše nebo v (57) přísudek předchází před podmětem:

(57) *Ale protože síla je v množství, **sedá vrána k vráně**.*

Roztržení jmenné skupiny. Základní část frazému — *vrána k vráně sedá* — je někdy roztržena na antecedent a vedlejší větu vztaznou:

(58) *Hledám **vránu**, co **k vráně sedá**. Jinak řečeno, hledám ženu se stejnou povahou a náturou.*

(59) *O té **vráně**, která **k vráně sedá**, lze mluvit též u pana Statische Prusalise.*

Rozvíjení. Je zajímavé, že jen zcela výjimečně je substantivum rozvito adjektivem:

(60) *Český hudební svět je malý, a tak tu **bílá vrána k bílé vráně sedá**.*

V tomto příkladu se dokonce kombinují dva frazémy: *bílá vrána* a *vrána k vráně sedá*, což není úplně vzácný typ kreativního zacházení s frazémou (viz zvláště níže odst. 3.5).

2.2.6 SHRNUTÍ POZNATKŮ O FRAZÉMU

Jádrem frazému je výše uvedený syntaktický a morfológický vzorec spolu s dvěma dvojicemi opakujících se lexémů a fixními slovesnými tvary, popř. lexémy. Je to tedy kombinace vlastností ze tří jazykových plánů. Frazém zachovává jednoznačný význam i při neomezené lexikální variabilitě jmen. Lexikální obsazení je pevné u sloves (*sedat* — *hledat*), na druhou stranu u substantiv a adjektiv je libovolné. Syntaktická a morfológická struktura je velmi pevná a vykazuje jen malou slovoslednou variabilitu; navíc substantiva a adjektiva ve struktuře Subst.Nsg „k“ Subst.Dsg (*vrána k vráně*), resp. Adj.Nsg Adj.Asg (*rovný rovného*) či Subst.Nsg Subst.Asg nejsou obvykle rozvita.

3. VARIABILITA FRAZÉMŮ NA ZÁKLADĚ KORPUSOVÝCH DOKLADŮ

Jak jsme viděli na případových studiích frazémů *táhnout se jako červená nit* a *vrána k vráně sedá*, *rovný rovného si hledá*, některé frazémy najdeme v mnoha různých obměnách, mluvčí se je často snaží ozvláštňit, aktualizovat, používají je v neobvyklých kontextech, aktualizované frazémy nějak souvisí s širším kontextem (např. spojení *pálivá nit* se používá v textu o historii koření, pepře). Variabilitu frazémů konstatujeme na různých jazykových rovinách: morfológické, lexikální, syntaktické i sémantické. Obecně u frazémů vidíme dva extrémy: na jedné straně spektra má frazém pevný, neměnný tvar, leckdy pouze z určitého hlediska (třeba morfológického či

syntaktického) specifický; na druhé straně stojí frazémy, jež mohou být téměř libovolně modifikovány. Pro identifikaci variant je vhodné vycházet jednak z invariantu, tedy základní a typicky nejfrekventovanější plné podoby frazému, kde jsou obsazeny všechny obvyklé pozice (srov. odst. 1.1.1), jednak — a především — z jádra, což je vždy nejmenší část, která nám umožňuje rozpoznat původní frazém a aktivovat jeho význam v konkrétním kontextu.

Problém větší či menší variability frazémů, který zde řešíme, včetně hledání jádra frazému jako východiska pro stanovení variant daného frazému, nebo naopak pro konstatování, že jistá víceslovná jednotka už má s daným frazémem málo nebo nic společného, dokládá význam budování velmi velkých korpusů, neboť jen v nich lze najít relevantní množství dokladů této variability. Pěkně je to vidět na přísloví *Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá*, které se vyskytuje v korpusu SYN2015 (100 mil. slov, korpus je tedy zhruba 50krát menší než korpus SYN v6) jen třikrát, zkrácená podoba *vrána k vráně sedá* celkem šestnáctkrát, zkrácená podoba *rovný rovného si hledá* ani jednou. Je jasné, že variabilita tak nepoččetně zastoupeného frazému se vzhledem k minimu dokladů nedá relevantně zkoumat. Na první pohled se tedy zdá, že uvedený frazém se prakticky nevyskytuje v modifikované podobě. Máme-li však množství dokladů alespoň v řádu stovek, lze nejen stanovit invariant frazému, ale i nalézt hodně jeho modifikací a z nich pak vyvodit i jeho **jádro**, jež však není dáno jen přítomností jistých lexémů a jejich vztahy (v exemplifikovaném frazému jejich identitou), ale i syntaktickým vzorcem a morfologickými vlastnostmi. A toto jádro frazému je pak východiskem k jeho vyhledávání ve frazémově neoznačkových korpusech a k následnému značkování tohoto frazému a jeho variant v nich. Identifikace jader frazémů může vést ke zjištění (je to jen velmi opatrné vyjádření, protože náš výzkum není ještě tak daleko), že frazémy lze podle jader (a ovšem i dalších vlastností, viz oddíl 4 o lexikální databázi) klasifikovat a vyjevit tak, že frazémy na první pohled nepodobné (například proto, že mají odlišný význam či odlišné lexikální obsazení) se přece jen z jistých hledisek podobají či mají něco společného, třeba společnou část jádra, například syntaktický vzorec.

Výše uvedené extrémy (rigidnost frazému oproti jeho takřka libovolné modifikaci) jsou samozřejmě póly, mezi nimiž je přechodové pásmo, škála. Tuto škálu nejprve předvedeme na dalších příkladech, v další části článku pak představíme návrh, jak frazémy a jejich variabilitu zachytit: pro účely teoretického jazykovědného výzkumu i pro počítačové zpracování češtiny.

3.1 MORFOLOGICKÁ VARIABILITA

Morfologickou variabilitou rozumíme v tomto textu jak variabilitu koncovek, tak variabilitu hláskoslovnou uvnitř kmene. Nechceme vytvářet zbytečně mnoho kategorií, podle kterých budeme variabilitu frazémů klasifikovat, a proto všechny obměny forem jednotlivých slov zahrneme do kategorie morfologická variabilita.

Vzhledem k tomu, že v češtině existují celá paralelní spisovná a hovorová/nespisovná paradigmata a dále také hláskoslovné změny v kmeni, které způsobují existenci dublet, dá se očekávat velká morfologická variabilita frazémů.

OPEN ACCESS

3.1.1 **Morfologicky anomální frazémy** jsou takové frazémy, ve kterých se vyskytují tvary slov jinak v jazyce neexistující. Může jít buď o velmi archaické tvary (např. *na věky věkův*, *slovo/narození Páně*), nebo o tvary vynucené např. rýmem (např. *podle nosa poznáš kosa*, nebo *jména hloupých na všech sloupích*). Zvláštní případ je i makarónské sousloví *per hubam*, kde slovo *huba* má latinskou koncovku. Tyto tvary nejsou normálně zachyceny v elektronickém morfologickém slovníku češtiny.

3.1.2 **Morfologicky neměnnými frazémy** rozumíme případy, kdy je morfologický tvar sice běžně používaný, ale frazém připouští jen jednu z více možných variant (např. *nech to koňovi, ten má větší hlavu*).⁴ Dalším příkladem je třeba binomiál *zuby nehty*, který se v SYN v6 vyskytuje 5594krát, zatímco varianta *zubama nehtama* pouze dvakrát.

Častý případ těchto frazémů jsou takové frazémy, které se tradují v nespisovné podobě (např. *být/bejt v rejži*). Pokud je někdo převede do spisovné podoby, jedná se buď o žertovné užití, nebo o hyperkorektní snahu o správné vyjadřování.⁵

3.1.3 **Morfologicky částečně proměnné frazémy** se nacházejí někde mezi morfologicky neměnnými frazémy a frazémy volně variabilními; jsou v nich jistá omezení, ale částečně je variabilita přípustná. Patří sem například binomiály, ve kterých mají obě části spisovnou i nespisovnou variantu, a celý frazém se může použít buď s oběma spisovnými, nebo oběma nespisovnými variantami; není však přípustné kombinovat jednu spisovnou a jednu nespisovnou formu (např. *(to) pravé ořechové, pečený vařený*). Toto omezení se však dá uplatnit i v delších frazémech, nejenom binomiálech, např. *všechno zlé je k něčemu dobré*.

3.1.4 **Volně morfologicky variabilní frazémy** jsou frazémy, kde se nějaký tvar může vyskytovat v morfologických variantách, z nichž jedna je většinou výrazně častější, ale i ostatní jsou přípustné a doložené. Uvažme například frazém *povstat jako fénix z popela*. Najdeme zde všechny tři varianty Gsg lexému *popel* (*popela/e/u*), poměr jejich frekvencí je podobný rozložení po předložce z obecně v češtině (95,1 % / 3,9 % / 1,0 %) s mírně vyšší preferencí nejčastějšího tvaru *popela*. Podobná situace je u koncovky slova *podnos* ve frazému *jako na stříbrném podnose*: v SYN v6 je ve frazému 649 výskytů *podnose*, 292 výskytů *podnosu*, poměr koncovek přibližně odpovídá obecnějšímu rozložení koncovek (70 % / 30 %) po předložce *na*.

4 Tvrdíme, že frazém připouští pouze jednu z variant, ale to nemusí být zcela pravda. Nikdo nemůže uživateli jazyka zabránit použití i jinou variantu, takže např. v korpusu SYN v6 se vyskytuje posloupnost [lemma="nechat"][] {0,1} "koňovi" (s významem rčení) 129krát, zatímco s tvarem *koni* se vyskytuje dvakrát. Můžeme ale prohlásit, že jedna varianta drtivě převládá nad ostatními možnými variantami.

5 Může se však stát, že častým užíváním žertovné/hyperkorektní varianty se tato varianta stane přijatelnou a začne se prosazovat vedle původní varianty. Například (*děvče*) *krev a mléko* se v korpusu vyskytuje 140krát oproti 721 případům, kdy je užito *krev a mlíko*.

3.2 LEXIKÁLNÍ VARIABILITA

U různých frazémů najdeme také různou míru lexikální variability. Za lexikálně variabilní považujeme ty frazémy, v nichž se alespoň některé z jejich slov může více či méně volně obměňovat, lexikálně neměnné frazémy jsou naopak ty, u kterých jsou slova téměř vždy stejná (lexikální modifikaci s cílem ozvláštňení nebo motivovanou jazykovou hru nelze úplně vyloučit u žádného frazému). Specifickým případem jsou frazémy s lexikální anomálií, tedy obsahující slova, která se používají jen (nebo téměř jen) v daném frazému.

3.2.1 Frazémy s lexikální anomálií obsahují slova, která se mimo ně prakticky nevyskytují. Mezi tato „anomální“, monokolokabilní slova patří často slova archaická (*housti*), slova vytvořená jen pro účely daného frazému (*bycha*), slova převzatá (*šprochu, pře*) a slova s nejasným původem (*holičky/holičkách*). Většinu z těchto slov typických pro frazémy je však možné najít i mimo vlastní frazém, ovšem výrazně méně často, jen v případě slova *holičkách* jsou jiná užití jen případy homonymie nebo citátu hypotetického základního tvaru v rámci rozboru frazému *nechat na holičkách*.

Uvedme několik příkladů frazémů vykazujících lexikální anomálii vždy s jedním dalším příkladem užití slova, jež je pro frazém specifické, mimo frazém.

- (61) *Jestliže Dalibora naučila nouze **housti**, nás by měla v našem zájmu naučit lépe hospodařit.*
- (62) *Kolem slyšíme hodně křiku, ba nářku, ale hudebníci nepřestávají **housti** a zpěváci pění a literáti píšou a budou v tom pokračovat, ať budou datové nosiče blízké i vzdálené budoucnosti vypadat jakkoli.*
- (63) *Pane Svobodo, říká se: na každém **šprochu** pravdy trochu. Jste osobně přesvědčen, že současný předseda Čunek má „čisté ruce“?*
- (64) *Pokud tomu dráždivému **šprochu** uvěříme, muselo to být právě za přemyslovských dob.*
- (65) *Nechala jsi mě na **holičkách** | tak budu mít rád **holičky** | Bude to fantastický večer | bez prošení a bez rvačky | **holička** se mi ráda svleče | **holička** nezná vytáčky*

3.2.2 Lexikálně neměnné frazémy jsou takové, které neumožňují žádnou lexikální variabilitu. Existují frazémy, u nichž není přípustná žádná variabilita, morfologická, lexikální ani syntaktická (např. *křížem krážem, láry fáry*). U delších, především slovesných a větných frazémů najdeme nějakou lexikální variantu téměř vždy, byť někdy zcela okrajově, například na 720 výskytů frazému *nula od nuly pojde* najdeme v korpusu SYN v6 čtyři výskyty lexikálních variant: *mlha od mlhy pošla, smrt od smrti pošla, miliarda od miliardy pojde, nuda od nudy pošla*.

3.2.3 Lexikálně částečně proměnné frazémy tvoří většinu frazémů. Část lexémů užívaných ve frazému tvoří jádro frazému, vyskytují se ve frazému vždy, případně jsou jen výjimečně nahrazeny slovy synonymními, zatímco jiná slova přítomná v invariantním (základním) tvaru frazému jsou obměňována relativně často. Například ve výše popsaném frazému *táhnout se jako červená nit* je slovo *nit* jen velmi zřídka na-

hrazováno, a to (až na vzácné výjimky) podobnými slovy jako *nitka*, *linka*, variabilnější je sloveso a velmi variabilní je adjektivum.

Omezenější variabilitu najdeme například u frazému *zající se počítají po honu*. Nejproměnlivější je substantivum *zajíc*, nahrazuje se jinou drobnou lovnou zvěří (kachny, bažanti, králíci), ale ničím jiným, přičemž slovo *zajíc* se ve frazému vyskytuje 470krát, zatímco ostatní dohromady jen 7krát. Sloveso má jednu okrajovou lexikální variantu (*sčítat*), substantivum *hon* se ve frazému vyskytuje vždy (je ale částečně variabilní morfologicky: *honu/honě*). Podobná situace je u rčení *než bys řekl švec*: slova *než* a *řici* jsou téměř neměnná (jeden doklad *co bys řekl švec*), substantivum *švec* je relativně variabilní (ovšem 5krát častější než všechny variace dohromady); nejčastější náhradou je *popel*, najdeme ale desítky dalších aktualizací, často kontextově zapojených:

(66) *Ostatní se poté zamilují do demokracie, než bys řekl Usáma.*

(67) *Vjedeme si do vlasů dřív, než bys řekl „ztracené zavazadlo“.*

3.2.4 **Lexikálně (značně) variabilní frazémy** jsou takové, v nichž je možné zaměnit více slov najednou a zachovat jen menší část původních lexémů a syntaktickou strukturu, přitom však i nadále dokážeme rozpoznat, který frazém byl použit. V příkladu (68) zůstávají původní slovesa *sedá* a *hledá*, syntaktická struktura a opakování stejných lexémů (libovolných). V příkladu (69) zůstává sloveso *táhnout se*, spojka *jako* a syntaktická struktura.

(68) *Darebák k darebákovi sedá, politik politika hledá.*

(69) *Zranění jako černý mrak se táhnou kariérou obránce Petra Gabriela.*

U některých frazémů tvoří jádro frazému (tedy neměnnou část, podle které mluvčí frazém poznávají) pouze syntaktická struktura a funkční či deiktická slova a například lexikální omezení takové, že na určitých dvou pozicích je nutné použít stejný lexém, lhostejno který. Mezi takové frazémy patří například rčení *já na bráchu, brácha na mě*. Zopakuje-li se struktura, může být substantivum obsazeno víceméně libovolně (nejspíš jen osobou či institucí), většinou se při takových obměnách zachovává alespoň osobní zájmeno, ale najdeme i frazémy obsazené dvěma osobami:

(70) *Já na bráchu, brácha na mě.*

(71) *Já na ségru, ségra na mě.*

(72) *Já na šváru, švára na mě.*

(73) *Já na soudruha, soudruh na mě.*

(74) *Já na Obamu, Obama na mě.*

(75) *Ostravský pakt znovu posílí vzájemné sympatie spřátelených stran i v poslanecké sněmovně. Špidla na Grebeníčka, Grebeníček na Špidlu.*

3.3 SYNTAKTICKÁ VARIABILITA

Syntaktická variabilita frazémů představuje velmi široké pole. Například může jít o změny slovosledu — ať už jde o změny oproti gramatickému slovosledu (např. po-

řadí atributů substantiva), nebo o změny motivované aktuálním členěním. Dále budeme zkoumat změny ve struktuře slovesných frází: pasivizaci, nominalizaci, vedlejší věty atd. Ačkoliv negace je obvykle chápána jako součást morfologie, budeme se jí zabývat jako syntaktickým jevem s dopadem na sémantiku — jde o (ne)možnost frazémů být negovány, nebo naopak o jejich výskyt pouze v negované podobě.

3.3.1 SYNTAKTICKY ANOMÁLNÍ FRAZÉMY

Syntakticky anomální jsou takové frazémy, které vykazují anomálii v syntaktické struktuře oproti gramaticky konstruovaným frázím. Může jít o neobvyklý slovosled ve jmenné nebo předložkové frázi (např. v *pravém slova smyslu*), nebo např. o slovesnou valenci, která jinak u příslušného slovesa není možná (např. *pracovat k smrti*), anebo o transformaci, která pro dané sloveso jinak nepadá v úvahu (např. *být odejít*). Sem zařadíme i případy imperativu ve třetí osobě (např. *Bůh sud*). Vzhledem k tomu, že tato konstrukce je archaická a v dnešní době neproduktivní, zachovala se téměř výhradně pouze ve frazémech.

Další skupinou jsou frazémy, ve kterých je elidován některý člen, typicky hlava fráze (např. *mladost radost*, nebo *Komu pánbůh, tomu všichni svatí*).

3.3.2 SYNTAKTICKY NEMĚNNÉ FRAZÉMY

Jsou to takové frazémy, které nemohou být pozměněny ani slovosledně, ani strukturně. Sem náleží většina přísloví (např. *Komu není rady, tomu není pomoci*.) a některá rčení, která už sama vykazují příznakový slovosled (např. *chudoba cti netratí*), syntaktickou strukturu po transformaci (např. *mít pro strach uděláno*), nebo konkrétní slovesný způsob (např. *co by kamenem dohodil*).

3.3.3 SYNTAKTICKY ČÁSTEČNĚ PROMĚNNÉ FRAZÉMY

Do této kategorie řadíme frazémy, u nichž některé transformace a jiné modifikace možné jsou, jiné nikoli. Jde zejména o možnost pasivizace, způsob, přidání modálního či frázového slovesa apod. Jako příklad uvádíme frazém *počítat zajíce (až) po honu*. Při slovosledné variantě, ve které tvar *zajíce* předchází před slovesem, se nejčastěji vyskytuje reflexivní pasivum v přítomném nebo minulém čase, dále konstrukce s modálním slovesem, aktivní futurum, imperativ, kondicionál a indikativ. Vůbec se nevyskytuje opisné pasivum, ačkoli pro sloveso *počítat* je tato transformace možná.

Další možnou modifikací je rozvíjení některého členu frazému přívlastkem nebo příslovečným určením (např. *rozpoutalo se [hotové/učiněné] peklo* nebo *i mistr tesař se [někdy] utne*). Repertoár možných přívlastků a příslovečných určeních u jednotlivých frazémů je též omezený.

3.3.4 SYNTAKTICKY ZNAČNĚ PROMĚNNÉ FRAZÉMY

Jde o frazémy, které mohou procházet všemi transformacemi, které pro daný frazém padají v úvahu. U slovesných a větných frazémů jde o všechny časy, způsoby a slo-

OPEN ACCESS

vesné rody, změny slovosledu motivované aktuálním členěním a modifikace jednotlivých členů. U jmenných a předložkových frází přichází v úvahu změna slovosledu a modifikace.

Je samozřejmé, že ne všechny transformace se budou vyskytovat se stejnou frekvencí. Například pro frazém *hodit flintu do žita* je nejčastější užití v aktivním minulém čase, v afirmativní i negativní konstrukci. O něco méně časté je užití v přítomném čase, v infinitivu nebo v kondicionálu. Ačkoliv by se mohlo zdát, že užití opisného pasiva je nemožné, našli jsme v SYN v6 i takovýto příklad.

(76) *Flinta není hozena do žita, cesta pokračuje!*

Jak jsme viděli výše, některé frazémy dovolují velkou lexikální variabilitu (např. *já na bráču, bráča na mě*). To je umožněno tím, že syntaktická struktura zůstává neměnná a právě ona pomáhá identifikovat frazém. Na druhé straně frazémy, které dovolují velkou syntaktickou variabilitu, nemohou zároveň umožňovat variabilitu lexikální, protože potom už by obměněný frazém nebylo možno v textu nebo v promluvě identifikovat.

3.4 SÉMANTICKÉ VARIACE

Sémantika frazémů se více či méně mění v závislosti na jeho modifikacích lexikálních a syntaktických, jsou ale i případy, kdy jeden frazém v základní podobě nabývá různých významů, které lze vyčíst z jeho kontextu. Může to být frazém, který sám o sobě má více významů, nebo může jít o použití frazému v neobvyklém významu, záměrně, či chybou mluvčího. Frazémem s více významy je například rčení *mráz kopřivu nespálí*. U tohoto frazému uvádí i SČFI dva různé významy⁶, přesněji dvě konotace slova *kopřiva*. Toto slovo může buď odkazovat na špatného člověka (77), nebo na osobu odolnou či otužilou (78) bez jakékoli záporné konotace. V aktualizacích se frazém také v citovaném korpusu SYN v6 několikrát objevuje s odkazem na jména osob (79).

- (77) (o mafiánském bossovi) *Zdraví 72letého Doma, bývalého boxera, je nevalné (v roce 1998 prodělal těžký infarkt), ale pořádek mezi asi třemi sty „vojáky“ a více než tisícovkou „spojenců“ klanu si dokáže udržet. ... Zkratka, **kopřivu mráz nespálí**.*
- (78) *Jako by platilo rčení, že **mráz kopřivu nespálí**. I když v sobotu navečer přšlo a bylo chladno, sešlo se na Velkém náměstí na dva tisíce dětí a jejich rodičů, kteří sem přišli na start lampionového průvodu a celé akce nazvané Město plné lampionů.*
- (79) ***Mráz** musel z ministerstva odejít, **Kopřiva** zůstal. „Když jsem se začal o tyto věci zajímat, moji spolupracovníci mi vždycky s úsměvem říkali: ‚To víš, **mráz kopřivu nespálí**.‘ A já jsem nerozuměl hloubce té myšlenky...“*

6 Čermák et al. (2009, vol. 4, s. 500). Krize, těžká situace člověka (psychicky i fyzicky) silného, zoceleného a otužilého nepoškodí, nezasáhne; člověk sobecký, dravý, bezohledný a jinak nedobry dokáže překonávat nepříznivé situace, popř. mít z nich i prospěch.

I rodilí mluvčí některým frazémům nerozumějí a používají je v nesmyslných kontextech. Samotné takové užití za sémantickou variantu frazému nepovažujeme, může se však stát, že toto (původně chybné) užití frazému zobecní a frazém tak nabude nového významu.

- (80) *Už dvacet devět stromů si **vzal na paškál** neznámý vandal, osmnáct v Novém Strašecí, jedenáct v Rakovníku.*

3.5 SLOŽITĚJŠÍ PŘÍPADY KREATIVNÍ PRÁCE S FRAZÉMY

Výše popsané typy variací frazémů samozřejmě nejsou kompletním výčtem možných variant frazémů. S frazémy se často zachází velmi kreativně, zajímavé je například kombinování více frazémů, což je co do frekvence relativně řídký, ale nezanedbatelný jev jazykové hry, někdy též omylu (*ušít na někoho bič*). Někdy jsou tyto kombinované frazémy kontextově motivovány, častěji jde o ozvláštňení a hru bez přímé motivace, případně o převzetí již zkombinovaného frazému odjinud.

- (81) *Aneb jak se do lesa volá, tak on po tobě kamenem.*
 (82) *Vrána k vráně sedá a oči si nevyklovou.*
 (83) *Kdo jinému jámu kopá, až se ucho utrhne.* (název pořadu)
 (84) *Nelze přijmout křik potrefených hus o tom, že účel světí prostředky.*
 (85) *Přiznávám, jsem v tomhle potrefená husa na kovářově kobyle.*

Podobným případem aktualizace frazémů jsou „antipříslaví“, žertovné modifikace přísloví, které změnou druhé části přísloví popírají jejich původní význam (viz Mieder et al., 1999; Kuzmová, 2017). Takto doplňována bývají zejména přísloví mající podobu rady či doporučení. K těmto žertovným obměnám vybízejí nejen přísloví, ale také přirovnání (91).

- (86) *Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se dojde pro pivo.*
 (87) *Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se zavede vodovod.*
 (88) *Ranní ptáče dál doskáče, ale víc toho sežere a dřív chcípne.*
 (89) *Co můžeš udělat dnes, odlož na pozítří a zítra budeš mít volno.*
 (90) *Lež má krátké nohy, ale dlouhé prsty.*
 (91) *Holka jako lusk — křivá a zelená.*

3.6 PŘEJÍMÁNÍ FRAZÉMŮ Z CIZÍCH JAZYKŮ

Do jazykového úzu průběžně pronikají frazémy kalkované z cizích jazyků (dříve např. z latiny a němčiny, dnes ponejvíce z angličtiny). Některé novější přejímky mohou být pro většinu mluvčích nesrozumitelné, např. *stříbrná kulka* přejatá z angličtiny ve významu rychlé, snadné řešení složitého problému:

- (92) *Nevěříme, že existuje nějaká **stříbrná kulka**, která odvrátí nebezpečí recese nebo utlumí strach z dlouhého období pomalého růstu.*

4. POKUS O ŘEŠENÍ PROBLÉMU VARIABILITY – LEXIKÁLNÍ DATABÁZE

V předchozích oddílech jsme na základě dat korpusu SYN v6 předvedli, že frazémy bývají v textech modifikovány velmi často. Problém zachycení variability určitého frazému lze rozdělit na dva dílčí podproblémy:

- v teorii: stanovit kritéria, podle nichž je jistá skupina slovních tvarů v textu variantou určitého frazému
- v praxi: automaticky rozpoznat v textu, že nějaká skupina slov je variantou daného frazému. Znamená to, že máme k dispozici výchozí základní (kanonickou) podobu frazému a na jejím základě se snažíme v textu automaticky identifikovat varianty tohoto frazému.

Alespoň dílčím řešením problému je vytvoření databáze lexikálních jednotek (včetně frazémů), koncipované s ohledem na řešení jak úkolu teoretického (kritéria), tak praktického (vyhledávání varianty frazému v textu). Navíc chceme v textu vyhledávat frazémy a jejich varianty podle různých vlastností a tím nacházet případné podobnosti mezi nimi. Jaké údaje by tedy mělo obsahovat lexikální heslo?

V návrhu obsahu hesla lexikální databáze vycházíme z projektu PARSEME (srov. <http://typo.uni-konstanz.de/parseme>), který navazuje na práci Baldwin et al., 2010 a člení víceslovné lexikální jednotky včetně frazémů jako jejich zvláštního případu (sémantická nekompozicionalita) podle tří hledisek (podrobněji viz Hnátková et al., 2017):

- syntaktické struktury
- ustrnulosti/flexibility
- anomálnosti na různých rovinách.

Toto základní rozčlenění jsme použili a také rozšířili s cílem navrhnout strukturu lexikálního hesla, která by byla užitečná pro uživatele-člověka i pro počítačové aplikace. Bereme přitom v úvahu typologické vlastnosti zpracovávaného jazyka, tj. češtiny jakožto jazyka s bohatou flektivní morfologií a volným slovosledem jako prominentní syntaktické vlastnosti (včetně specifik aktuálního členění, jež se zejména v psané češtině vyjadřuje hlavně slovosledem). Rozšíření oproti projektu PARSEME se týká nejen takových údajů, jako je definice víceslovné jednotky, druh užití (tradičně nazývaného *typ jednotky*), styl/varieta a detailnější specifikace typů anomálnosti, ale — z hlediska řešení našeho problému — především valenčního vzorce, slovosledu, fragmentů a jiných vlastností frazému ve snaze identifikovat jeho jádro ve vztahu k jeho možným modifikacím. Údajů přiřazených heslům v databázi je mnoho (podrobně opět viz Hnátková et al., 2017, kde lze nalézt i popis komplexní typologie víceslovných jednotek). Obecně samozřejmě platí, že čím více údajů slovníkové heslo frazému obsahuje, tím větší jsou možnosti hledání jeho variant.

Kromě lexikálních vlastností frazému jsou pro identifikaci variant důležité zvláště tyto jeho vlastnosti zachycené ve slovníkovém hesle:

4.1 SYNTAKTICKÉ VLASTNOSTI A SYNTAKTICKÁ OMEZENÍ

U hesel zachycujeme tyto syntaktické vlastnosti a omezení: a. syntaktický typ, b. stromovou strukturu, c. základní strukturní vzorec, d. údaje o valenci, e. slovosled, f. vnitřní modifikovatelnost a g. druhy transformací.

a. **Syntaktický typ** zachycuje syntaktickou kategorii celého frazému danou zejména slovním druhem. Rozlišuje se tedy nominální, adjektivní, slovesná, adverbiální, předložková, spojková fráze, dále konstrukce s kategoriálními (= lehkými, sémanticky vyprázdněnými) slovesy (*dát za pravdu, vzít zavděk*) a další.

b. **Závislostní a bezprostředněsložkový strom.** Každý frazém je vyjádřen v podobě závislostního a bezprostředněsložkového stromu, kde jsou navíc vždy vyznačeny syntaktické funkce jednotlivých slov a podstromů, resp. podsložek. Stromy vznikají automaticky jako výsledek syntaktické analýzy spolu s vyznačením příslušných syntaktických funkcí, jsou však navíc ručně prověřené. Strom je výsledkem činnosti parseru a je následně ručně zkontrolován.

c. **Základní strukturní vzorec.** Tento vzorec je odvozen ze syntaktického stromu příslušného frazému a vyjádřen jako posloupnost rozšířených kódů pro slovní druhy, např. frazém *na tom nesejde* má strukturní vzorec: Prep.Loc — Pron.Loc — Verb.Pres kde Prep.Loc označuje předložku s lokálovou rekcí, Pron.Loc zájmeno v lokálu a Verb.Pres označuje přítomný slovesný tvar.

d. **Údaje o valenci.** Slovníkové heslo obsahuje údaje o valenci, přiřazené jednak celému frazému, jednak jeho jednotlivým součástem. Valence celého frazému se často liší od valence jeho syntaktické hlavy, zvláště tehdy, je-li ve frazému již obsazena nějaká valenční pozice hlavy (např. ve frazému *dát na srozuměnou, že...* není vedlejší věta valenčním doplněním slovesa *dát* ani substantiva **srozuměná*).

e. **Slovosled.** U frazému uvádíme jen odchylky od obecných slovosledných vlastností češtiny (tj. volný slovosled, čili slovosledná variabilita slovesa a jeho předmětu, nebo naopak pevný slovosled, např. pozice předložky před jmennou skupinou, jíž předložka uděluje pád, nebo vztažné zájmeno vždy následující svůj antecedent). Například u frazému *ruku v ruce* nelze přehodit předložkovou skupinu *v ruce* a substantivum *ruku* (**v ruce ruku*) a tato skutečnost je u frazému evidována.

f. **Vnitřní modifikovatelnost.** U frazému je uvedeno, zda a jak lze jeho jednotlivé členy modifikovat, tj. zda lze některý člen rozvíjet zleva či zprava, zda nějakou jeho souvislou část lze roztrhnout vedlejší vztažnou klauzí (*vrána k vráně sedá* → *vrána, která k vráně sedá*) apod.

g. **Druhy transformace.** U hesla frazému uvádíme následující typy syntaktických transformací:

- **pasivizace/depasivizace:** některé frazémy v aktivu se nedají pasivizovat a naopak; např. pasivní frazém *nebylo mu dáno shůry* nelze převést do aktivní podoby: **nedali mu shůry*
- **nominalizace:** sloveso ve frazému lze/nelze nominalizovat; např. ve frazému *na tom nesejde* nelze slovesný tvar *nesejde* nominalizovat (→ **na tom sejití*)
- **adjektivizace:** sloveso ve frazému lze/nelze adjektivizovat; např. frazém *se zlou se potázat* nelze adjektivizovat (→ **se zlou se potázaná*)
- **verbalizace:** substantivum nebo adjektivum lze/nelze verbalizovat; např. frazém *odborník na slovo vzatý* nelze verbalizovat (→ **vzali odborníka na slovo*).

4.2 USTÁLENOST A FLEXIBILITA

a. **Variantní části frazému.** Některé části frazému mohou/nemohou mít varianty a tato skutečnost musí být u příslušných částí v hesle frazému vyznačena. Týká se to například slovesného vidu; sloveso se ve frazému může vyskytovat v podobě dokonavé i nedokonavé (*hodit/házet starosti za hlavu*), jindy je možná jen jediná vidová podoba (*tloukla špačky*, **zatloukla špačky*).

b. **Fragmenty.** U frazému je vyznačeno, že některé jeho části mohou/nemohou tvořit fragment, který se může vyskytovat samostatně, tj. frazému lze porozumět bez jeho plného znění. Ve výše uvedeném frazému *vrána k vráně sedá*, *rovný rovného si hledá* lze užívat jednotlivých částí *vrána k vráně sedá* a *rovný rovného si hledá* samostatně bez přítomnosti druhé části, dokonce může být užita i necelá první část *vrána k vráně*. Fragment chápeme jako nezměněnou část invariantu, jde vlastně o zkrácenou „citaci“ frazému, která odkazuje k jeho významu v dané situaci, na rozdíl od jádra, které je minimální částí frazému nutnou pro jeho identifikaci.

c. **Jádro frazému.** U každého frazému je určeno jádro, jež frazém identifikuje a jež umožňuje stanovit, že dané slovní spojení je/není frazém sám nebo jeho varianta. Jádro má alespoň dva lexikální komponenty, z nichž jeden může být hodně proměnlivý, nebo jasně definovanou strukturu s lexikálním omezením na určité pozici (přičemž lexikální omezení může být i obecnější, typu *osoba*, *místo*, *čas...*; součástí struktury může být mj. požadavek na opakování stejného lexikálního obsazení). Tyto komponenty nemusí ani v původním frazému, ani v textové variantě stát vedle sebe. Frazém může být identifikován i více různými jádry. Například ve frazému *Lepší vrabec v hrsti než(li) holub na střeše* se dají stanovit tato jádra, jež jsou kombinací lexikálních, syntaktických a morfoloických vlastností:

1. *lepší* Subst.Nom *na/v* Subst.Loc *než(li)* Subst.Nom *na/v* Subst.Loc
2. Subst.Nom *v hrsti* ... Subst.Nom *na střeše*
3. *vrabec v hrsti*

případně další. Tato jádra neslouží pouze k odkazu na význam frazému, jako je tomu u fragmentů, ale často jsou užívána k jeho modifikaci, aktualizaci nebo dokonce

popření. Je ovšem zřejmé, že určit tato jádra, aby na jejich základě bylo možné identifikovat varianty frazému, je velmi nesnadné.

4.3 STUPEŇ ANOMÁLNOSTI

U frazémů evidujeme také stupeň jejich anomálnosti na rovině lexikální, morfologické, syntaktické, sémantické, pragmatické a statistické (podrobně Hnátková et al., 2017). V angličtině se používá termín *idiomaticity* (viz Baldwin et al., 2010), v české frazeologii je termín *idiomaticnost* užíván pro nepravidelnosti na rovině sémantické (odtud rozlišení na frazém a idiom), jinak také sémantická anomálie. Pro další nepravidelnosti je užíváno označení formální anomálie.

Kombinace výše uvedených údajů ve slovníkovém hesle může alespoň zčásti přispět k řešení problému variability, tj. k rozpoznání určité skupiny slov a její struktury jakožto varianty určitého frazému. K řešení problému variability také přispívá dostatečně flexibilně pojatá formální struktura hesla, popsaná níže.

4.4 SLOVNÍKOVÉ HESLO

Slovníkové heslo frazému v lexikální databázi obsahuje definici jednotlivých dílčích elementů, slotů jakožto syntagmatických pozic jeho komponent a jejich možných náplní, tj. potenciálních variantních realizací komponent v paradigmatickém smyslu. Tento přístup umožňuje připsat náležité vlastnosti jak frazému jako celku, tak jeho pozicím a/nebo jejich různým obsazením. Sloty i náplně lze například označit jako fakultativní nebo obligatorní komponenty frazému nebo je kvantifikovat podle jejich reálného zastoupení v korpusových textech. V popisu hesla frazému se tak dají hodnotit frekvenční poměry výskytu jeho různých variant a jejich kombinací. I různé varianty mohou mít různá omezení týkající se dalších možností rozvíjení; v hesle je také možné vyjádřit slovosledná omezení, jež se týkají sledu jednotlivých komponent frazému. Je to důležité, neboť právě variabilní slovosled hraje často významnou roli při identifikaci frazému či jeho variant. Náplně slotů mohou také rekurzivně odkazovat na posloupnost jiných slotů, což umožňuje sdružovat komponenty do dílčích podskupin, vytvářet složkové stromové struktury atd. Složková struktura umožňuje definovat virtuální sloty pro neterminální uzly složkových stromů, reprezentující dílčí části většího frazému.

5. ZÁVĚR

Článek předvádí na datech korpusu SYN v6 komplexní problém variability frazémů v češtině, dané často aktualizacími zřeteli; různými formálními modifikacemi lze totiž frazém kreativně zapojit do aktuálního textu. Pro rozpoznání variantní podoby frazému je v textu třeba rozpoznat původní frazém a způsob, jakým je případně rozšířen a/nebo pozměněn. K tomu slouží identifikace tzv. jádra frazému tvořeného kombinací nejméně dvou lexikálních prvků, z nichž jeden může být dost proměnlivý,

nebo strukturou, jejíž lexikální obsazení má určitá omezení. Na základě jádra je možné v textu přiřadit modifikovaný frazém frazému původnímu a konstatovat tak v menší či větší míře synonymii obou frazémů.

Popis možné variability konkrétních frazémů zachytí databáze víceslovných jednotek včetně frazémů, jež bude zároveň podkladem pro identifikaci pozměněných frazémů v korpusech. Problém variability frazémů se sice nedá popsat vyčerpávajícím způsobem, ale návrh databáze s hesly, jejichž obsah a struktura počítají s variantností základových frazémů, je krok správným směrem. Databáze by tak mohla působit jako *stříbrná kulka* na proměnlivého vlkodlaka frazémů.

V příspěvku jsme se na základě korpusových dokladů pokusili ukázat značnou variabilitu při užívání frazémů. Často se neobjevují ve své standardní formě jako lexikální jednotka, ale tato forma a mnohdy i význam jsou tvořivě obměňovány a narušovány. Na základě většího počtu hesel frazémů různého typu soustředěných v databázi bude možné postupně zjemňovat pojetí jádra frazému tak, aby se k původnímu frazému dalo přiřadit co nejvíce synonymních či významově velmi blízkých frazémů. Jako slibná cesta se autorům jeví postupné vytváření typologie jader frazémů.

LITERATURA

- BALDWIN, T. — KIM, S. N. (2010): Multiword expressions. In: N. INDIRKHAYA — F. J. DAMERAU (eds.), *Handbook of Natural Language Processing*, 2nd edn. Boca Raton: CRC Press, s. 267–292.
- BLATNÁ, R. (2001): Invariant — varianta — nový frazém? In: *Frazeografia słowiańska: księga pamiątkowa poświęcona prof. dr. hab. Halinie A. Lilicz*. Opole, s. 405–409.
- CICERO, M. T. (1975): *Kato Starší o stáří*. Praha: Supraphon.
- CSERÉP, A. (2017): Idiom variation and decomposability. Part I: Verbal variation. *Yearbook of phraseology* 8. Berlin: De Gruyter Mouton, s. 95–122.
- CSERÉP, A. (2017): Idiom variation and decomposability. Part II: Variation in the noun phrase. *Yearbook of phraseology* 8. Berlin: De Gruyter Mouton, s. 122–135.
- ČELAKOVSKÝ, F. L. (1852): *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha: České museum.
- ČERMÁK, F. (2007): *Frazeologie a idiomatika — česká a obecná*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- ČERMÁK, F. et al. (2009): *Slovník české frazeologie a idiomatiky (SČFI)*, vol. 1–4. Praha: Academia/Leda.
- HNÁTKOVÁ, M. et al. (2017): Eye of a Needle in a Haystack. In: R. MITKOV et al. (eds.), *Computational and Corpus-Based Phraseology*. Europhras 2017, s. 160–175.
- JANOVEC, L. (2008): Aktualizace frazémů v současné češtině. In: Z. RUDNIK-KARWATOWA (ed.), *Współczesna komunikacja językowa: Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 55–63.
- JUNKOVÁ, B. (2003): Aktualizace frazémů v současné české publicistice. In: *Frazeologické štúdie III*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 90–98.
- KŘEN, M. et al. (2017): Korpus SYN, verze 6 z 18. 12. 2017. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.
- KUZMOVÁ, M. (2017): Antipříslóví, také přísloví. In: *Přednášky a besedy z 50. (jubilejního) ročníku Letní školy slovanských (bohemistických) studií*. Brno: Masarykova univerzita, s. 172–182.
- MARTIN, G. (2014): Canonical modified phraseological units: Analysis of the paradox. *Yearbook of Phraseology*, 5, 1, s. 3–24.

- MIEDER, W. — LITOVKINA, A. T. (1999): *Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs*. University of Vermont.
- MLACEK, J. (1984): *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN.
- MOON, R. (2007): Corpus linguistic approaches with English corpora. In: *Phraseologie / Phraseology. An International Handbook of Contemporary Research*, s. 1045–1059.
- OMAZIĆ, M. (2008): Processing of idioms and idiom modifications. A view from cognitive linguistics. In: S. GRANGER — F. MEUNIER (eds.), *Phraseology. An interdisciplinary perspective*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 67–79.
- SCHINDLER, F. (1996): Sociolingvistické, paremiologické a paremiografické výsledky empirického výzkumu znalosti přísloví. *Slovo a slovesnost*, 57, s. 264–282.

Tomáš Jelínek | Ústav teoretické a počítačnické lingvistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | U Kříže 8, 158 00 Praha 5 — Jinonice
ORCID ID: 0000-0002-8521-4715
tomas.jelinek@ff.cuni.cz

Marie Kopřivová | Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | Panská 890/7, 110 00 Praha 1
ORCID ID: 0000-0001-7390-0753
marie.koprivova@ff.cuni.cz

Vladimír Petkevič | Ústav teoretické a počítačnické lingvistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | U Kříže 8, 158 00 Praha 5 — Jinonice
ORCID ID: 0000-0003-0468-4158
vladimir.petkevic@ff.cuni.cz

Hana Skoumalová | Ústav teoretické a počítačnické lingvistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | U Kříže 8, 158 00 Praha 5 — Jinonice
ORCID ID: 0000-0002-3519-0233
hana.skoumalova@ff.cuni.cz